

ISSN: 2788-9718 (online)

ISSN: 1814-6961 (Print)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (2)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аяған Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 5865559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушқумбаев Айболат Қайырсыямұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александер, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті. Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосукэ, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропология (Токио, Жапония);

Отенова Гульфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендрович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусейтова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Алимбай Нурсан, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Мунинов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отепова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Муратович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkhitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairslyamovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve "Saraishyq" - Doctor of Historical Sciences, Professor: Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulmira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhы
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 2, pp. 413-431, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРПТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_2_413-431

KOZHABERGEN BATYR AND THE EASTERN BORDER OF THE KAZAKH STEPPE

Aknur Amangeldiyevna Oralova¹, Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich²*

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of history and ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)

PhD doctoral student, researcher

<https://orcid.org/0000-0003-4979-4203>. E-mail: aknur.oralova@mail.ru

*Corresponding author

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of history and ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)

Doctor of Historical Sciences, Professor

<https://orcid.org/0000-0003-2864-2374>. E-mail: kabulzia@rambler.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024

© Oralova A.A., Kabuldinov Z.E., 2024

Abstract. *Introduction.* The article examines the relationship between the warrior Kozhabergen Zhanibekuly between the Qin Empire and the Oirat Noyans, the struggle of the warrior for the return of his pasture lands to the Kazakhs in the Zhetysu and Tarbagatai regions. The purpose of the study is to describe the activities of Kozhabergen Batyr together with the sultan khans of the Kazakh people in military and trade relations with the Chinese authorities and in protecting the eastern border of the Kazakh steppe. *Materials and methods.* The source base for the work was documents from the archives of the State Archive of the Orinborsky District, the archive of the foreign policy of the Russian Empire, documents from the First Historical Archive of China, and materials from Russian travelers. The article is written on the basis of methods of systematization, critical analysis, evaluation, comparative historical, and logical analysis. *Results.* The results and conclusions are obtained when considering the topic made it possible to evaluate the role of the batyr Kozhabergen in history, which becomes the main object of research. As a result of the study, some issues related to the land issue between the Qing kingdom and the Kazakh Khanate, the Dzungar Khanate and the Kazakh steppe were discussed. *Conclusion.* As a result of the analysis of archival documents used in the article and research within the framework of the topic, the personality of the Kozhabergen batyr was revealed, based on historical data, an influential figure in the context of international relations of the second half of the 18th century was revealed, as a great commander and thoughtful diplomat.

Key words: Kozhabergen batyr, Kazakh steppe, border, diplomacy, trade relations, Kazakh elite, army

For citation: Oralova A.A., Kabuldinov Z.E. Kozhabergen batyr and the eastern border of the Kazakh Steppe // Otan tarikhyy. 2024. Vol. 27. No. 2. Pp. 413-431. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_413-431

ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНЫҢ ШЫҒЫС ШЕКАРАСЫ

Ақнұр Амангелдіқызы Оралова^{1*}, Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы²

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

PhD-докторант, ғылыми қызметкер

<https://orcid.org/0000-0003-4979-4203>. E-mail: aknur.oralova@mail.ru

*Корреспондент автор

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының докторы, профессор

<https://orcid.org/0000-0003-2864-2374>. E-mail: kabulzia@rambler.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024

© Оралова А.А., Қабылдинов З.Е. 2024

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақалада батыр Қожаберген Жәнібекұлының Цинь империясы мен ойрат нояндары арасындағы қарым-қатынасы, батырдың Жетісу мен Тарбағатай өңірлеріндегі жайылымдық жерлерін қазаққа қайтару жолындағы күресі тақырыбына зерттеу жүргізіледі. Зерттеудің *мақсаты* Қожаберген батырдың қазақ халқының хан-сұлтандарымен бірлікте Қытай билігімен әскери-сауда байланыстары және қазақ даласының шығыс шекарасын қорғаудағы қызметін сипаттау. *Материалдар мен әдістер.* Жұмыстың деректік негізін Орынбор облысы мемлекеттік архиві, Ресей империясы сыртқы саясатының архиві, Қытайдың Бірінші тарихи архивінің құжаттары, орыс саяхатшыларының жазбаларындағы материалдар құрады. Мақала жүйелеу, сыни-талдау, баға беру, салыстырмалы-тарихи, логикалық талдау әдістері негізінде жазылды. *Нәтижелер.* Тақырыпты қарастыруда алынған нәтижелер мен ой-қорытындылар негізгі зерттеу объектісіне айналып отырған батыр Қожабергеннің тарихтағы рөлін бағамдауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижесінде Цин патшалығы мен Қазақ хандығы, Жоңғар хандығы мен Қазақ даласы арасындағы территория мәселесіне қатысты кейбір мәселелер талқыланды. *Қорытынды.* Мақалада қолданылған архив құжаттары мен тақырып аясындағы зерттеулерді талдау нәтижесінде XVIII ғасырдың екінші жартысындағы халықаралық қатынастар тоғысындағы беделді тұлға Қожаберген батырдың өжет сардар, ойлы дипломат ретіндегі тұлғалық келбеті тарихи деректер негізінде ашылды.

Түйін сөздер: Қожаберген батыр, Қазақ даласы, шекара, дипломатия, сауда қатынастары, қазақ ақсүйектері, әскер

Дәйексөз үшін: Оралова А.А., Қабылдинов З.Е. Қожаберген батыр және қазақ даласының шығыс шекарасы // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 2. 413-431 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_413-431

КОЖАБЕРГЕН БАТЫР И ВОСТОЧНАЯ ГРАНИЦА КАЗАХСКОЙ СТЕПИ

Акнур Амангелдыевна Оралова^{1*}, Кабульдинов Зиябек Ермуханович²

¹Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

PhD-докторант, научный сотрудник

<https://orcid.org/0000-0003-4979-4203>. E-mail: aknur.oralova@mail.ru

*Корреспондирующий автор

²Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

Доктор исторических наук, профессор

<https://orcid.org/0000-0003-2864-2374>. E-mail: kabulzia@rambler.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Оралова А.А., Кабульдинов З.Е., 2024

Аннотация. *Введение.* В статье исследуются сведения о деятельности батыра Кожабергена Жанибекулы на границе владений империи Цин и ойратских ноёнов, борьбе его за возвращение казахам их пастбищных угодий в районе Жетысу и Тарбагатай. *Цель исследования* - выявить факты о деятельности Кожаберген-батыра совместно с казахскими ханами и султанами в сфере военно-торговых контактов с китайскими властями и охране восточной границы Казахской степи. *Материалы и методы.* Источниковой базой работы послужили документы из фондов: Государственный архив Оренбургской области, Архив внешней политики Российской империи, документы Первого исторического архива Китая, материалы русских путешественников. Статья написана на основе методов систематизации, критического анализа, оценки, сравнительно-исторического, логического анализа. *Результаты.* Выводы, полученные при рассмотрении темы, позволили оценить роль батыра Кожабергена в истории приграничного региона. Анализируются аспекты, связанные с земельным вопросом, во взаимоотношениях Цинов с Казахским ханством и Джунгарским ханством. *Заключение.* В результате анализа архивных документов, в рамках темы раскрыты грани личности Кожаберген батыра, на основе исторических данных обозначена роль влиятельной фигуры в контексте международных отношений второй половины XVIII века, как талантливого полководца и потенциального дипломата.

Ключевые слова: Кожаберген батыр, Казахская степь, граница, дипломатия, торговые отношения, элита, войско

Для цитирования: Оралова А.А., Кабульдинов З.Е. Кожаберген батыр и восточная граница казахской степи / Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 2. С. 413-431. (На Каз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_413-431

Кіріспе. Қазақ хандығы хан Абылайдың билігі тұсында, яғни, XVIII ғасырдың екінші жартысында сынақтарға толы тарихи-саяси оқиғалармен тарихта қатталды. Ол сол кезеңдегі халықаралық тарих сахнасындағы екі алып империя – Қытайдың Цинь патшалығы мен Ресей империясы тоғысында қазақ хандығының азаттығын, бейбіт өмірін сақтап қалды. Қазақ халқының тарихи тағдыры мен елдігі сынға түскен аумалы-төкпелі заманда Абылай ханның жанынан табылғандардың бірі – оның сенімді серігі, батыр сардары, керей тайпасынан шыққан тарихи тұлға Кожаберген батыр Жәнібекұлы болды. Алайда, отандық тарихнамада Қожаберген Жәнібекұлының

тарихтағы орнын айшықтар ғылыми әдебиеттер мен зерттеулердің тапшылығы аталған тұлғаны зерттеуге қолбайлау болып келді. Қазіргі кезде қолжетімді болған ғылыми айналымдағы деректерді және басқа да мүмкіндіктерді пайдалана отырып, қазақ хан-сұлтандары, батырлары мен жоңғар нояндары және қытай билеушілері ара-қатынасының XVIII ғасырдағы өзара байланыстарын зерттеудің өзектілігі басым орынға шыға бастады. Себебі, сол заманда Қытай билеушілерімен қатар Жоңғар ақсүйектері мен қазақ хан-батырлары арасында тығыз қарым-қатынастар орын алды. Бұл байланыстардың көрінісі тек жаугершілік әрекеттерден бөлек, достық-дипломатиялық, онымен қоса тіпті әріптестік байланыстармен жалғасты. Бұл дегеніміз, XVIII ғасырдағы ең беделді тұлға Абылай мен оның қарамағындағы Қожаберген қатарлы батырлармен үзеңгілес қазақ сұлтандары мен батырларының Цинь империясының беделді дипломат-шенеуніктерімен, жоңғар нояндарымен арасындағы саяси-дипломатиялық, әскери және сауда байланыстарын қарастыру – зерттеу нысанына алынып отырған Қожаберген батырдың әскери-саяси қызметін анықтауға зор мүмкіндік туғызады дегенді білдіреді. Сондай-ақ, сол алмағайып ауыр кезеңде қазақтың шығыс шекарасын жаудан қорғаудағы Қожаберген батырдың ерлік және дипломатиялық айла-әрекеттерін зерттеудің маңыздылығын салмақтайды.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысының деректік базасын Орынбор облысы мемлекеттік архиві, Ресей империясы сыртқы саясатының архивтері қорларындағы құжаттық материалдар, Қытайдың Бірінші тарихи архивінің мәнжу-қытай тіліндегі құжаттары, орыс саяхатшыларының еңбектеріндегі материалдар құрады. Мақаланы жазуда басшылыққа алынған функционалистік бағыт теориясы зерттеу тақырыбының негізгі объектісі болып табылатын батыр Қожабергенмен тарихи тағдыры тоғысқан Қазақ тарихындағы тұлғалардың тарихтағы қызметі мен рөлін айқындауға ықпал етті. Қожаберген батырдың қазақтың шығыс шекарасын сақтап қалудағы күресі, Абылай сұлтанның сенімді кеңесшісі ретінде ел басқару ісіндегі беделі және XVIII ғасырдағы халықаралық қатынастарды реттеудегі мемлекеттік қызметіне талдау жасауда феноменологиялық тұжырымдар негіз етіп алынды. Зерттеу еңбегінде сирек кітаптар мен мұрағат қорынан алынған материалдар жинақтары, Қожаберген батыр ұрпақтары аузынан жазылып алынған ауызша материалдар да қолданыс табады.

Талқылау. XVIII ғасырдағы ірі мемлекеттер тоғысындағы күрделі кезеңде қазақтың Қожаберген қатарлы батырлары қазақ даласының шығыс шекарасын жаудан күзетуде әскери-дипломатиялық қызметімен ерекшеленді.

Қожаберген батыр Абылай жағында жауға қарсы күресті, 1757 жылы бұрындары Абылай ханмен бірге жоңғарлардың жақтасы болған қазақ батыры Қожаберген Қытайға бағынды, батыр Есіл өзенінің жағасын қыстап, Абақ керейлердің старшыны ретінде 1750 жылы керейлерді басқарды (Аристов 1897: 84). Аристовтың бұл пікірі ол жасаған дәуірдегі деректер негізінде жазылды. Қазіргі деректер мен қатысты зерттеулер Аристовтың «Қожаберген қытайларға бағынды» деген көзқарасын теріске шығаруға толықтай әлеуетті. Себебі, бүгінгі қолда бар деректер Қожаберген батырдың қазақтың елі мен жерінің тұтастығын сақтау жолында бастабында қытайлармен жаугершілік қарым-қатынастарда болса, артынша бейбіт амалдарға құрылған дипломатиялық жолдармен өз ісін жалғастыруымен көзге түсіп отырады.

И.И. Крафт далалық ймақтардағы қырғыздарды басқару туралы еңбегінде Абақ Керей ұрпақтарын Абақ, Герей (Керей) және Тарақты (Тараклы) деп үшке бөліп көрсетеді (Крафт, 1898: 16). Орыс тарихшысы Г.Н. Потанин қырғыздардың (қазақ) Қара Ертістің далалық алқабын, Тарбағатай мен Сауыр жоталарының солтүстік беткейлерін және Алтайдың оңтүстік аймағын алып жатқанын, ал кейбір қырғыздар Қобда өзені

жағалауларында көшпелі өмір сүргендігін айтады. Ол өзінің 1876-1877 жылдардағы қырғыздар туралы жазбаларында Қожаберген батырдың шыққан тегі Абақ керей руы жайында мәлімет қалдырған. «Қара Ертістің далалық аймақтарын мекендеген қырғыздардың жері Абақ-керей және Қара-керей руларының иелігіне кірді. Олардың біріншісі – Ертіс-Зайсан ойпатының шығыс бөлігін қоныстанса, екіншісі батыс аймағын алып жатты деп жазды (Потанин, 1881: 2).

Атадан балаға мирас болып сақталып бүгінгі күнге дейін жеткен ауызша деректерге негізделген Р. Зұрғанбайұлы өзінің еңбегінде: Қожаберген сардар XVII ғасырдың соңынан XVIII ғасырдың жетпісінші жылдары аралығында өмір сүргені, Есіл, Тобыл өзендерінен Қытайдың Ұлы қорғаны аралығында, Тибеттен Алтай таулары аралығына дейінгі жерде әскер бастап, қазақ халқын жаудан қорғаған батыр болғандығын айтады (Зұрғанбайұлы, 1996: 3-4).

Қазақ хандығы мен Қытай патшалығы арасында байланыстар орнауына Жоңғар хандығы тосқауыл болды. Цин империясының Жоңғар хандығын жаулау мақсатындағы шабуылдарынан кейін ғана Қытай мемлекеті Қазақстан территориясына қарай жақындай бастады. Ал, 1757 жылы Жоңғар хандығы құлдыраған соң қазақ-қытай байланыстары ресми түрде басталды.

Дегенмен Жоңғарияда маньчжур-қытай билігі орнаған соң Қазақстанның шығыс бөлігінде жер мәселесі бірінші кезекке шықты. Қытайлықтар қазақтардың жоңғарлардан босаған өз ата мекеніне қоныстануына жол бермеу мақсатында Іле өзені мен Тарбағатайда әскери лагерлер сала бастады.

1757 жылы тамыз айында Қожаберген мен Қара Барақ (Көкжал Барақ) Циннің әскери лагеріне барып, Цин ұлықтарымен кездесіп, Тарбағатай өңірінен шегінуін талап етті (Еженханұлы, 2019: 12). Алайда, батыр Қожабергеннің бұл өтінішін Цин билігі жауапсыз қалдырды. Қазақ-қытай қарым-қатынастары орнай бастаған тұстан әлде қайда бұрын Қожаберген батыр оңтүстік пен шығыс Қазақстан өңірінде, яғни жоңғарлармен және қытайлармен шекаралас аймақта тұрақты қоныстанып отырды. Сондықтан Қожаберген иелігіне қарасты қазақтар Қытай тарапынан шабуылдауға ұшырады. Осы уақыттарда Қожаберген иелігіндегі елі мен жерін сақтауда бірде ашық күресте, бірде мәмілегерлік жолмен күресе білді.

Абылайдың Қытаймен арада орын алған осындай шешімі ауыр мәселеге Қожаберген батыр белсене араласып, екіжақты қарым-қатынасты әскери қақтығыстан бөлек бейбіт жолмен шешуге де ұмтылды. Осылайша, Абылайдың тікелей тапсырмасымен батыр Қожаберген Цин империясына байланысты стратегиялы жоспарлар құрып, әскери іс-қимылдан басқа дипломатиялық айла-амалдарды қолдануға бел байлады.

Мәнжулер Орталық Азия халықтарына алғашқы шабуылдарды XVIII ғасырдың орта шенінен бастап ұйымдастырды. Бұл уақыттарда бұл аймақта Батыс моңғолдар құрған мемлекет - Жоңғар хандығына көршілес Қазақ хандығы мен Орта Азия хандықтары өмір сүріп жатты. Қазақ хандығы осы аталған мемлекеттердің барлығымен бірдей елшілік қарым-қатынастар орнатты, оның ішінде Ресей империясы да бар. Осы кездердің өзінде-ақ кейбір қазақтың ірі феодалдары Ресей бодандығын қабылдай бастады (Хафизова, 2000а: 76).

Абылай ханның сенімді сардары Қожаберген батырдың тарихи тұлға ретінде қалыптасуы көбінесе қазақ-ойрат және қазақ-қытай арасында орын алған қиян-кескі ұрыстар мен әскери-дипломатиялық және сауда қатынастарынан көрінеді. Абылай көптеген ірі саяси әрекеттер мен жорықтарға аттанар алдында Қожабергенмен жиі кеңесіп тұратын болған. Мысалы, қытайларға жорықтарды бастар алдында, жоңғар нояндарымен қарым-қатынастар жасауда ол міндетті түрде батыр Қожабергенмен кеңесіп шешкен.

Деректерге үңілсек Қытай дипломаттары Қожаберген батырмен жақын байланыстар орнатуға әрқашан қадамдар жасап отырған. Сөзімізге төмендегі мәнжу тіліндегі құжат дәлел болады:

«[7-айдың] 6-күні кеште, Нарит асуына жіберілген қарауылшыларымыздан мынадай мәлімет келіп жетті: «Қазақ Қожаберген мен Қара Барақ әскер бастап осылай келе жатыр екен. [6-күні] біз жолаушы ізін қуып жүріп, олардың 10 адамымен кезігіп қалып, өзара амандастық. Осы қазақтардың айтуына қарағанда, Қожаберген мен Қара Барақ 700 әскер бастап, цзюнцзюнь-ұлықтармен кездесу үшін осылай келе жатыр екен» (Еженханұлы, 2017: 161).

Айтулы құжатта берілген деректен мынадай тұжырымдар жасауға келеді: біріншіден, Қожаберген мен Қара Барақ батырлардың есімдері қатар айтылып, Абылайдан кейінгі беделді тұлғалардың қатарына жатқызылған; екіншіден, Қытай билігі уәкілдерімен арадағы дипломатиялық қызметте Қожаберген қатарлы қазақ батырлары елшілік қызметті қосымша атқарған; үшіншіден, Цин патшалығының басты қарсыласы Жоңғар нояндарымен Қожабергеннің достық байланыстарын сезген қытай императоры Қожабергенді басты назарда ұстап, өзінің одақтасына айналдыруға ұмтылған.

Бұл логикалық талдауымызды мына құжат толықтыра түседі:

«Қожаберген мен Қара Барақ – сендерде Абылайдан кейін іс атқаратын мәртебелі адамдар болып саналады екен, оның үстіне олар алыстан келіп бізбен кездеспекші екен, ендеше, біз екі адамдарымызды сендермен бірге жіберіп, сол Қожаберген мен Қара Бараққа сәлем бергізейік» дедік те, карачин қосынының жалаң-и-жаңғины лауазымды Наваң мен былтыр Қожабергенмен танысып қалған авангард қосынында габсихян лауазымын атқарып жүрген фунда-бошоку лауазымды Сахатайды жібермек болдық» (Еженханұлы, 2017: 163). Яғни, Цин патшалығының жоғары лауазымды адамдары Наваң мен Қожабергеннің өзімен бұрын таныс-біліс болған Сахатайды қазақтың қос батырын алдын ала күтіп алуға қамданған әрекеттері батыр Қожабергеннің қытай империясы алдындағы биік абыройын байқатады.

Қожаберген Абылай сұлтанның жақын серігі бола отырып, қазақ-жоңғар, қазақ-цин қатынасының бел ортасында жүрді. Ойраттар оның ауылдарына жиі келетін, сондықтан кейде батырды ойрат деп қателесетін. Қазақ старшындары мен батырлары жоңғар феодалдарының көршілес әулеттерімен туыстық қатынасқа да түскен немесе ойрат батырларымен туысқандық байланыстар орнаған. Қай заманда да ойрат әйелдері қазақ әскерінің ең тартымды олжасы саналды. Ал қалмақ батырларымен қазақ жауынгерлері рыцарьлық шайқасқа жиі түскен (Хафизова, 2019б: 480).

Зерттеу нәтижелері. «Қожаберген (моңғолша мерген, атқыш) өткен ғасырдағы Керей тайпасының батыры; Семей қаласының оңтүстік-шығыс аймағындағы Шар өзені жағалауында әскерімен бірге көшпелі өмір сүрген және қытай әскерінің соққысынан Жоңғар хандығы құлдырап жатқан кезеңде қалмақтардың көшпелі қосындарына жорықтарға қатысты; бірақ қазіргі кезде ол әрине, қандай да бір есімі аңызға айналған тұлға ретінде айтылады» (Потанин 1881: 35). Міне, бұл Потанин өмір сүрген дәуірдегі Қожабергеннің халық арасында сақталған келбеті болып табылады.

Тарихи деректерге сүйенсек, Жоңғар ханзадасы Әмірсана Абылай ханның ордасына барып, мән-жәйді түсіндіріп, қытайларға қарсы тәуелсіздік үшін күресте көмек сұрап, өзара келісімге келгендігі айтылады. Алайда, осы кезде Хадаха, Дардана мен Фудэ басқарған манчжур әскері Ертіс пен Тарбағатайдан өтіп, қазақ шекарасына жақындап қалғаны туралы хабар келеді. Хабарды естіген кезде Абылай мен Әмірсана өзара кеңес жүргізіп, қытай әскеріне қарсы бірлесе күреске шығуға шешім қабылдайды. Осылайша, Әмірсана Қожабергенмен бірігіп Дардана мен Фудэге қарсы 3000 әскер

жинайды, ал Абылай Хадаха әскерімен ұрысқа тағы да 3000 қолдың басын біріктіреді (Kalan, 2008: 110).

Осылайша 1756 жылдары шығыс өңірдегі қазақтар Цинь империясының басты жауына айналады, нәтижесінде екіжақты соғыс басталды.

Қожаберген батыр қытайлармен 1756 жылдың шілде-тамыз аралығында бірнеше соғысқа қатысты. Тарихшы ғалымдардың зерттеуінше сондай соғыстың бірі Ярла (Үржарда) болған. Бұл жолы Абылай мен Қожаберген жасағы сайға бекініп, қытайларға торуыл құрып, соғысқан (Қазақстан тарихы, 2018: 645).

1756 жылдың 2 тамызында Қожаберген әскері Дардана мен Фудэнің қолбасшылығындағы әскерімен Ярла мен Нұра маңында соғысады. Қиян-кескі ұрыс мерзімі жеті күнге созылды. Екі жақтың да әскерлері үлкен қырғынға ұшырайды. Алайда, тағы да 5000 шақты манчжур әскері қосымша әскери күш ретінде тартылып, Дардана әскеріне қосылуы себебінен Қожаберген мен Әмірсапа бастаған әскер кері шегінуге мәжбүр болады. Қожабергенмен бірге жанкешті күрес жүргізген Әмірсананы байқаған Дардана ызаға булығып, оны қалай да тезірек қолға түсіруді көздейді. Бұдан кейін олардың әскері Хадаханың әскерімен Абылай ханның ордасына жақын тұста Баянауыл тауларында кездесті. Алайда, 100 адамы өлім құшқан соң, ол бірден әскерін жинап, қашып кетті. Манчжурлардың қолына түскен әскери тұтқынның айтуынша, Абылай күресті бастамас бұрын-ақ әскерін жинап, жанұшыра қашып кетті деген ақпарат жеткендігін мәлімдейді. Алайда, ол Абылай манчжур әскерінен қорыққанынан емес, ауыр жарақат алған соң кері қайтты» дегенді мәлімдейді (Далай, 2002: 334).

Көріп отырғанымыздай, тіпті, түрік және моңғол тарихшыларының зерттеулерінен де Қожаберген батыр мен жоңғар нояндарының арасындағы, оның ішінде ең мықты жоңғар ханзадасының бірі ретінде тарихта орны бар Әмірсапамен әскери-дипломатиялық қатынастардың мейлінше өрбігендігіне көз жеткізуге болады. Қожаберген батырдың жүргізген бұл саяси-дипломатиялық ұстанымы мен соғыс өнері сол замандардағы озық үлгідегі саясат деуге келеді.

Батыр Қожаберген Жәнібекұлының циндермен қиян-кескі ұрыстарының тағы бірі Есіл маңында орын алады.

1756 жылы Қазақ-Цин соғысында Қожаберген ойрат нояны Әмірсапамен бірге қол бастағаны туралы деректер көптеп кездеседі. Қожаберген мәнжу-қытай басқыншыларына қарсы Баянауыл, Ку, Қарқаралы тауларының аңғарында болған қанды ұрыстарда Бөгенбай, Жауғаш сияқты батырлармен қатар ерекше көзге түседі. 1758 жылы сәуір айында махачиндермен соғысып, Ертістен Аярақ көліне дейінгі аралықты 1000 әскермен шолып шықты. 1766 жылы Үржар, Тарбағатай жайлаулары үшін қытайлармен шайқасқан. Одан кейінгі қытай құжаттарында Қожаберген есімі Қабанбай, Дәулетбай батырлармен, Әбілпейіз сұлтанмен қатар «көрнекті», «беделді қазақтар» қатарына аталады (Қазақтың ханы Абылай, 2011: 478)

Батыр Қожаберген қытай әскерімен соғыста алдыңғы шепте жүріп, қолбасшылық қызмет атқарған орыс ғалымы В.В. Вельяминов-Зерновтың еңбегінде де кездеседі. Онда Қожаберген батыр Жәнібекұлымен қатар Бөгенбай, Барақ сұлтанның ұлы Ханбаба, Ақ-Найман тайпасынан шыққан Әзібек (Азибякъ батырь) Абақ-Керей тайпасынан шыққан Қошқарбай, Досымбет, Досымбеттің бауыры Өмір, Құлсары, Құлеке және Әлімбет секілді қазақ батырларының есімдері аталады. Автор жазбасында Абылайға жіберілген орыс елшілері М. Арапов пен А. Яковлевтердің баянхаттарында руы Абақ-керей тайпасынан болған Қожаберген батырдың Қалдан Сереннің үлкен ұлы жоңғар қоңтайшысы Лама-Доржыға елші ретінде жіберілгені туралы мәліметтер кездеседі (В.В. Вельяминов-Зернов, 1853: 96-98).

Қазақ-шүршіт арасындағы соғыс 1756-1757 жылдары орын алғаны белгілі. Мәнжу тіліндегі генерал Цереннің қазақтармен соғысы туралы мәлімдемесінде Дужбур

есімді улет (жоңғар қалмағы) адамымыз бізге келіп, былай деді: «Мен карачин тайпасының адамымын. Мені Абыралыдағы бекетке тұрғызуға жіберген. Осы айдың 8-күні, 200-ден астам қазақ әскері келіп қарауыл бекетімізді тонады. Сонда олар мені тұтқындап алды да әлсін-әлсін қинады, бекетімізді тонады. Мені тұтқындап алды да, ұрып-соғып сұраққа алынғандығыма қарамастан мен оларға тек ұлы армиямыздың үш бағыт бойынша арт-артынан осылай келе жатқандығын, әскерлеріміздің сандары өте көп екендігін айттым. Сонан соң олар мені ертіп алып осында келді. Мен ұлы армиямыздың осында жетіп келгендігін біліп, ақырын қашып шықтым» (Еженханұлы, 2017: 194).

Жоңғар қалмағы Дужбурдың Қытай ұлықтарына берген жауабы онан әрі былайша өрби түседі:

«7-айдың 3-күні, біз Жарлы жерінде болған кезімізде, Қабанбай, Наурызбай сынды қазақтар 2000-нан астам әскер бастап, қарақшы Әмірсана және Қожабергенмен бірге Нұра жерінде жүргендіктері жөнінде хабардар болып, дереу Шұрман есімді қазақ тұтқынына жол бастатқызып, тез-тез жүріп барып, қарақшы Әмірсананы тұтқындау жөнінде шешім қабылдаған болатынбыз және ол туралы біз патша ағзамға мәлімдеме жібергенбіз. Сонан соң біз патша бұйрығына сай ат шаптырып жүре келе 7-айдың 11-күні Нұра жеріне жетіп, Шұлық пен Аралбай есімді екі қазақты ұстап алып, сұраққа тартқан едік» (Еженханұлы, 2017: 112).

Құжатта «Жарлы» деп берілген жер атауы «Ярла» жері, яғни, қазіргі Үржар аймағы жөнінде айтылып отыр. Өкінішке орай, қазақ батыры мен жоңғар ханзадасының бастаған әскері Ярла маңындағы соғыста жеңіліс табады. Нәтижесінде қазақтар кері шегінуге мәжбүр болып, оларды қытай әскері Нұра өзеніне дейін қуып келеді. Тұтқынға түскен Шұлық пен Аралбай есімді қазақтардың мәлімдемелері Қожаберген батыр Әмірсанамен бірге және олардың жақтасы белді қазақ батырларының бірі – Қабанбай екендігін айғақтайды. Алайда, бұл соғыс жайында Мәнжу-Цинь ұлықтары ұлы патшаларына қазақтарды тас-талқан етіп жеңдік деп жалған ақпарат жіберген. Бұлай деуіміздің себебі, Қытай империясы жоңғарлармен соғыста тұтас Жоңғар мемлекетін тарих сахнасынан көшіргенімен, халқы өте көп шығынға ұшырағандығын айта бермейді. Мұның себебі, қазақтарға, жалпы Орта Азия халықтарына шабуыл жасаған Цинь патшалығының атақ-даңқын шығарып, мәртебесін көтеру мақсатын көздеген деп топшылаймыз.

Халық арасында таралған аңыз-әңгімелер мен ауызша деректерге сүйенсек, «Шүршіт қырғын» оқиғасы туралы ел аузында көп айтылады. Бұл тарихи орынның географиялық аумағы Баянауыл маңындағы Шыбынды көлі мен Шідерті өзені арасындағы жазықты алып жатыр. Осы тарихи оқиғада қазақтың батыры Қожаберген өзімен үзеңгілес батырлар Қабанбай, Наурызбайлармен қатар шүршіт әскеріне тойтарыс берген. Бұл шайқаста жоңғар нояны Әмірсана батыр Қожабергеннің сенімді серігі ретінде әскер бастаған.

В. Кузнецовтың «Амурсана» кітабында да Қытай тұтқыны болған Шұлықтың есімі аталады. Манчжур генералы Дардана тұтқынға түскен қазақтардан Әмірсана туралы сұрауға алып, оны ұстап беруді талап еткен жағдайын былайша баяндайды:

«Сендер біздің мұнда не себепті келгенімізді білесіңдер ме? Бізге қарақшы әрі бүлікші Әмірсана қажет. Егер де өз еріктеріңізбен бізге оны тапсырмасаңыздар, біз онда күш қолдануымызға тура келеді, барлықтарыңызды сойып саламыз. Ал, бұл сөзімізге не дейсіңдер?»

Жауапқа ешбір үн қатылмады. Бұл жағдайды түсінген Дардана офицерді шақырып алып: «Мыналармен жұмыс жасаңдар! Бұларды сөйлетіңдер! - деп бұйрық берді. Бірнеше сағаттардан соң шатырдың қабырғаларынан адамдардың жантүршігерлік дыбыстары шығып жатты. Осы тұста шатырға бір қазақ кірді де, былай

деді: «Басқаларды азаптауды тоқтат. Менің есімім Шұрық. Мен Абылайдың жақын адамымын. Мен Әмірсананы беру үшін Абылайды көндіруге тырысайын» - деді. Дардана келіскен сыңай танытып, оны босатуды бұйырды. Нәтижесінде Дардана қазақ Шұрыққа 15 күн уақыт беріп, өзінде қалған басқа тұтқындар жайында да ойла дегендей сес көрсетті. Бұл оқиға тамыз айында орын алып еді.

Бұл уақыттарда Әмірсананы Хадаханың сарбаздары іздестірді. Алайда, олар Әмірсананы таппағанымен, Абылайдың өзі басқарған қазақ әскерін талқандап, айдап әкетті. Абылайдың адамдары қинау нәтижесінде сұлтанды Әмірсанамен айырылысуға көндіреміз деп уәде берді. Хадаха осы арашашылардың бірі Жауғашты жіберіп, екіншісі Хангелдіні кепілге қалдырады.

Бір-бірімен кездейсоқ немесе арнайы кездескен, ол жағы бізге беймәлім, Шұрық пен Жауғаш белгіленген уақытта Қытай әскери лагеріне барады. Олар арқылы Абылай Цинь империясымен жауласу ой-пиғылында жоғын білдірді. Сонымен бірге Әмірсананы құрықтау қиын еместігін айтып, оны қолға түсіргеннен Қытай патшасына ешқандай да ұтымды болмайтындығын алға тартып, одан да Әмірсананы жайына қалдыруды сұрайды. Бұл мәлімдеме Хадаха мен Дарданаға ұнамады. Қытай ұлықтары Әмірсананы дәл қазіргі уақыттарда қолға түсірмесек, кейін кеш болады деді. Сондай-ақ, қазақ елшілеріне егер Әмірсананы тығып отырсаңдар, есткертпеді демеңдер деп, кесіп айтты.

Мұны естіген қазақ тұтқындары Шұрық пен Жауғаш қытай ұлықтарына тағы да 15 күн уақыт бөлуді өтінеді. Екі қазақ елшілерінің сөзіне көнбеген мәнжу ұлықтары, Абылайдың өзі осылай сұранды деген сөзіне иланып, тағы бір мүмкіндік берді. Алайда, мәнжу ұлықтары Хадаха мен Дардана «егер сендер белгіленген уақытта Әмірсананы әкеліп бізге тапсырмасаңдар, біз ештеңеге қарамай, іздеріңнен барып, жол-жөнекей көрінген көштеріңді тас-талқан етеміз» деп мәлімдеді (Кузнецов, 1980: 122).

Жоңғар хандығы әлсірей бастаған кезінде қазақтардың айырылып қалған жерлерін жоңғарлықтардан қайтарып алу Абылай ханның негізгі саясатының бірі болған еді. Осы мақсатын іске асыру үшін 1755-1756 жылдары Арқаның Торғай даласы, Нұра іспетті жерлерін мекендеп жүрген Қожаберген елін жедел көшіріп (2 ай ішінде), жоңғарлардан азат еткен Темір-Чорға, Улан-Ерхе (Қызылжар-Үржар), Улиясуту (Қайыңды), (Қарун-Мулу (Қара өзені), Жимерсек (Шеміршек) сияқты жерлерге қоныстандырған (Ұлы дала батыры, 2019: 38).

Қожаберген батырдың Ертіс пен Аярақ көліне дейінгі аумаққа жорыққа шыққандығы туралы мәнжу тілді құжатта айтылады. Онда: «Біз, патшаның құлдары, 2-айдың 16-күні алдын ала аттанып кеткен соң, іле-шала артымыздағы қалған қосын бізге арнаулы адам жіберіп, Қалыбай сынды 11 қазақты жеткізіпті. Біз, патшаның құлдары, Қалыбайлардан мән-жайды сұрап едік, олар былай деп жауап берді: «Қожаберген 1000 сарбазды бастап Ертіс пен Аярақ көліне дейінгі жерді барымталап шықты. Жорықта қолымызға түскен тұтқындар мардымсыз болды да, Қожаберген ауылына қайтып кетті (Еженханұлы, 2019: 99) делінген.

Бұл құжаттың үзіндісінен нені байқауға болады? Қожаберген батыр өзінің мың әскерімен бірге ұлан байтақ Ертіс пен Аярақ көлі арасындағы территорияда емін-еркін, ешкімнен тайсалмай-жасқанбай жорыққа шыққандығы анық. Батыр Қожабергеннің бұл аймақтарға жорық жасауының себебі - Жоңғар мемлекеті талқандалғаннан кейін сабылып жүгенсіз қалған, бас сауғалап тасада тығылып жүрген жоңғарларды (махачиндер) іздеу, құрықтау еді. Ертіс пен Аярақ көлдері арасын шарлаған Қожаберген сол маңдағы махачиндерді тұтқынға алып, Жетісу, Іле, Тарбағатай өңіріндегі қазақтардың байырғы жерлерін қайтаруды көздеді. Сөйтіп, Абылай мен оның сенімді сардары Қожаберген батыр Жоңғар мемлекеті құлаған соң бірден жоңғарлардың бұрындары басып алған жерлерін игеруге кірісті. Сол мақсатта жоңғар

халқынан босаған аймақтарға қазақтарды қоныстандырып, ол жерлерді игеруге халықты кірістірді. Қазақ көсемдерінің бұл әрекетін ұнатпаған Қытай патшалығы аталмыш жерлерге қоныстанған қазақ ауылдарын шауып, қоқан-лоққы көрсетіп, үркітіп, тыныш өмірден айырды. Дүниесінің тоналып, халқының жанышталғанына қарамастан, қазақтар да күресіп бақты.

Цянлунь жылнамасының 26-жылы 10-айдың 5-күні Агуй, Ижу және Фуннехендердің Патшаға мәлімдемесінде: «Таяуда біз қазақтар арасынан қашып, бізге бағынып келген улеттерден «қазақтар бізбен таласып, Тарбағатайдың күнгейі мен теріскейіне келді» дегенді естігенбіз, және біз өзіміздің қазіргі атқарып жатқан махачиндарды тінтіп-ұстау жұмыстарымызды тәмамдаған соң осы келген қазақтарды қуу ісін атқарамыз» (Еженханұлы, 2019: 256) деп алдын ала хабарлағандарын ескертеді.

Құжатта айтылып отырған мән-жайды Қожаберген батыр алдын ала болжай білді. Батыр Шорға жерінің Улиясуту жерінде қоныстанып жатқан халқымен бірге қытайлар әскерімен тұтқиылдан шабуыл жасауы мүмкін деген уақытты шамалап, ол маңнан көшіп кетеді. Дәл осы Шорға жерінде Шығыс өңіріндегі Жоңғарлармен арада орын алған ең ірі шайқастардың бірі болғаны нақтыланған. Осы соғыстың нәтижесінде қазақтар бір кездері Жоңғарияға қараған Тарбағатайды өз иелігіне кері қайтарған болатын.

Құжатқа мұқият назар аударсақ, келесідегідей ой түйіндеуге болады: Біріншіден, Қытай қолбасшылары Қазақ шекаралық аймақтарындағы жерлерді біржолата өздеріне иемдену үшін қазақтарға барынша айла-амалдар мен күш қолдану, сес көрсету сияқты әрекеттерді ұстанған; екіншіден, Қожаберген батыр кеудесін оққа тосып, қазақ жерінің тұтастығын сақтау жолында күресті; үшіншіден, Цин империясының бас қолбасшыларының Қожаберген және оның әскері тұрақтаған жерлерге келіп түнеуі – Мәнжу-Цинь патшалығының қазақтарға үнемі үстемдік орнатқысы келгендігін білдіреді; төртіншіден, Қытай патшалығының ордасында қызмет атқарған Агуй қолбасшының қалдырған мәлімдемесінде отарлық идеологияның көріністері байқалады. Ол Тарбағатайдан Аягөзге дейінгі қазақтарды өз атамекенінен өте оңай қуып шыққандай мәлімдеме жасап, Қожаберген батырды өзіне бағынышты немесе «қорқақ», «су жүрек», «жағымпаз» тұлға ретінде көрсеткісі келетін мәліметтерді жазып отырған.

Әрине, Қожаберген батыр жоңғар ханзадаларымен бірлікте Цин билігінің әскери күшін әлсірету мақсатында бірге күрескен. Бұған дәлел, 1758 жылғы 29 тамыздағы Қытай патшасының уәзірі Агуйдің мәлімдемесі. Хабарламада: «Мен патшаның уәзірі Агуй, төмендегі іске байланысты осы мәлімдемені жіберіп отырмын. Шілденің 31 күні Букучаған мен Хэшоциді қазақтар айдап әкеліп тапсырды. Жауап алғанымызда, Хэшоци жоңғар әскерлерінің қалдығы Ертіс бойын тасалап жүргенде, ресейлік шекарашылар: «Сендер бізге бағынбасаңдар, Қытай жағына хабарласамыз», - дегенін, сонымен бірге қазақ Абылай бұлардың ізіне 30 мың адаммен түскенін және орыстар жоңғар әскерлерінің қалдығын Ертіс өзенінен ішке қарай өткізіп алғысы келетіні жөнінде айтқан. Содан кейін орыстардан қашып, Дауашыға (Давази) қарайтын әскерлерден қорқып, қашып-пысып жүргенде: «...Түн жамыла өзеннен өтіп, әрі қарай 6 күндік жолды артқа тастап, қазақтарға бардым да, Қожабергенмен кездестім. Сонда, сол ауылда мен Букучағанды кузап келген Науанның қазақтар арасында екенін білдім. Сонан соң, Қожабергеннің інісі Жолбасар (Жаубасар) мені Букучаған тұрған Байбарақтың үйіне апарып, Букучағанмен кездестірді. Одан кейін, мен Науан мен Букучағанды бастап, әкеле жатқан қазақтармен бірге келдім» - депті делінген (Қазақ хандығы..., 2009: 75-76).

Біз осы деректі тарқата талдасақ, бірқатар қорытындылар жасауға негіз таба аламыз. Жоңғар нояндарының ішкі талас-тартысты сәтті пайдаланған Цинь империясы

1755-1757 жылдар аралығында тоқтаусыз шабуылдап, Жоңғар мемлекетін біржолата құлатады. Жоңғар хандығы жойылған соң, қазақтар бұрынырақта жоңғарлар иеленіп алған жер аумақтарына оралуды көздеді. Ал, қазақтардың тұтқынына түскен ойраттардың бір бөлігі Цинь патшалығына қарай қашуға ұмтылды, ал кейбіреулері бейбіт түрде көше бастады.

Цинь әскерінің қолбасшысы Хэшоци жоңғарлардың кейбіреулері сандалып Ертіс бойын паналап жүргендігін мәлімдейді. Осы орайды оңтайлы пайдаланғысы келген Ресей билігі жоңғар әскерлерінің қалдығын өздеріне қосып алғысы келді. Бір жағынан Ресей шекарашыларынан сескеніп, екінші жағынан егер де қалған жоңғар әскерлерін орыстар өздеріне бағындырып алуынан қауіптенген қытай патшасының құлы, патша гвардиясының ойрат бөлімшесінің қолбасшысы болған Хэшоци болса қазақтардан көмек сұрауға мәжбүр болады. Оның дәл осы кезде батыр Қожабергенге жолығуы кездейсоқ емес. Бұл тұста Қожабергеннің ел ішінде қаншалықты беделі мен абыройының жоғары екендігі байқалады. Батырдың ойрат нояндарын өз панасына алып, қамқорлық танытқаны көрінеді. Науан мен Цинь патшалық армиясының қудалауында болған жоңғар көсемдерінің бірі болған Букучағанды өз ауылында ұстап отырған Қожаберген Хэшоциді Букучағанмен кезіктіреді. Қожабергеннің бұл әрекеттерінен оның дипломат әрі саясаткерлік қырлары аңғарылады.

Мәнжу тіліндегі келесі құжатта Қожаберген батырдың Абылайдың сенімді адамдары ретінде Әбілпейіз сұлтандармен бірге Цинь шекарасында әскери-дипломатиялық қызмет атқарғандығы айтылады. Құжатта: «Наван Абылайдың өзімен кездесе алмағанымен, Абылайдың бауыры Әбілпейіз және Дәулетбай батыр, Қожаберген сынды адамдардың барлығы біздің шекарамыздың маңында тұрады, сондықтан Наван соңғы аталғандармен де кездеспей қалмас.....» делінген (Еженханұлы, 2019: 216). Бұл деректер аймақтардағы қазақтардың атамекенін қайтаруды мақсат еткен Қожаберген батыр осы шептерде шекарашы міндетін қоса атқарды деп айтуға негіз болады.

Қазақ-қытай қарым-қатынасында екі халық арасында әскери-саяси шиеленістер ғана емес, бейбіт тату түрдегі дипломатиялық келісімдер жасалып, сауда және экономикалық байланыстар да өрбіген. Қожаберген Жәнібекұлы тек әскери-дипломатиялық қатынастардан бөлек, сауда байланысында елшілік келісімдерде алтын көпір орнатқан тұлға ретінде танылды. Қытай патшалары мен елшілері арасында Қожаберген батырдың есімі бірқатар беделді елшілер қатарында аталады. Бұл тақырыпты, 1757 жылдың 18 қазанында премьер-майор Тирянның Сібір корпусының командирі бригадир К.Л. Фрауендорфқа керей тайпасының старшыны Қожаберген бастаған қырғыз-қайсақтардың Ақкөл маңында орналасқан Ямышев бекінісіне келгендігі туралы хабарламасындағы мәліметтер ашады (ОрОМА, 1-қ. 1-т. 58-іс. 410-п.)

Қатысты мәліметте осы жылдың қазан айында Терпигаревтың К.Л. Фрауендорфқа берген рапортында азаматтық гвардия бастығынан Вологодск капитаны Фельшманның полкіне Ертіс өзенінің жанындағы мұнарадан сол бекіністе тұрған күзетшілерге Ертіс өзенінің жағасы мен арғы бетінен атқа қонған белгісіз адамдардың көрінгендігі туралы хабар жеткен. Сонда Терпигараев К.Л. Фрауендорф пен лайықты әскери командасы бар татар тілмәші Апсалимовтан Ертіс өзені жағалауынан көрінген адамдардың кім екендігін анықтап келуді бұйырады. Осы тұста олар бұл қырғыз-қайсақ бөлімінің Керей руының старшыны Қожаберген батыр екендігін мәлімдейді. Батыр мен оның әскері Ертіс маңайынан өздеріне қолайлы аймақты табатын болса, онда олар биылғы қыста осында көшіп-қонуға дайын екендігін жеткізді. Кейіннен Қожаберген старшын өзінің көшімен бірге Ақкөл маңынан төрт мыңдай, ал Ямышев бекінісіне он бес верст қашықтықтай жерде бір аптадай уақыт тұрақтағандығы туралы мәлімет аламыз. Абылай сұлтан бұл кезде Баян Облай шатқалында болғандығы айтылады, ал

моңғол әскерлері бұл кезде сұлтан Абылайды екі ай бұрын қалмақ жерінен Баранал шатқалынан көргендігін хабарлайды. Олардың мұнда келген әскер саны алты мың, оның ішінде қаруланғандары төрт мыңға жуық екендігі туралы ақпарат кездеседі (ОрОМА, 1-қ. 1-т. 58-іс. 410-п.).

Орынбор облыстық мемлекеттік архивінен анықталған бұл құнды құжаттан Қожаберген батырдың қазақ-қытай саудасының дамуына ықпал еткен тұлғалардың бірі болғандығына көз жеткіземіз. Мәселен, бұл құжатта қалған әскерде айырбас сауда үшін де ешқандай да қару-жарак, құрал-саймандарының қолдарында жоқ екендігі туралы мәлімет бар. Осы тұста екі жасар баланы алып келіп, өз қалауымен ынталы бір адамға белгілі бір тауар түріне айырбастауы қажет. Осылайша Вологоцкий драгун полкінің адъютанты Руднев осы кіші қалмақ баласын қырғыздық Құбағыштан жеті аршынға тең жібек матаға (бір аршын құны бір рубльге тең) айырбастағандығы жөнінде мағлұмат аламыз. Осы хабарландыруымен Руднев Ямышев бекінісіндегі шекаралық кеденге баж салығын төлеуі үшін арнайы барып, сол кеден кеңсесінен үзінді көшірмелерді алғандығын білеміз. Сонымен, осы хабарлама мәтінінің соңғы үзінділерінен қазақ-қытай сауда қатынастарының айтарлықтай жақсы дамығандығы көрінеді.

Қытай деректері қазақ жылқысының қасиеті мен табиғи ерекшелігіне қытайлардың қызығушылық танытқанын дәлелдейді. Қытай-қазақ сауда қатынастары тарихында Цин империясы қазақ жылқыларына аса қызығушылық білдіріп, «Жылқыға – Жібек» саудасын іске асырғаны белгілі. Бұл тұрғыда, Қожаберген батыр да қазақтардың қытайлармен сауда байланыстарында да белсенділік танытқан.

Орынбор архиві қорындағы 1757 жылғы 5 желтоқсандағы Ямышев кеңсесінен Сібір корпусының командирі, бригадир К.Л. Фрауендорфқа қырғыз-қайсақтардың Коряков форпостына және Ямышев бекінісіне айырбас сауда үшін көшуі, олардың Абылай сұлтан мен қытай әскерлері жайында баяндаған мәлімдемелері, сондай-ақ қырғыз-қайсақтардың Керей тайпасы Ақкөл маңында көшіп-қонып жүргендігі туралы рапорты бұл мәселені тарқата түседі. «И на что объявили: расположились кочевьем за Белою рекою, волости Кирейской, владения Аблай-салтана, старшины Куземергеня, и с ними в приезде за старшину киргизец Тувалди. И про Аблай-салтана объявили, что стоит в степи, день десеть езды. А про китайское войско, где находитца неизвестны. А были-де они с ними в летнее еще время и с ними согласно. И просили, чтоб их табуны на восточную сторону не перегоняли, а дали б в залог постоянства ис старшинских детей или братьев родных аманат. И на то объявили ж, что-де к старшине Куземергеню для оного послан будет. А он-де кочует вверх по Иртышу реки Семипалатинской крепости (ОрОММ. 1-қ. 1-т. 58-іс. 214-215-п.).

Деректе қырғыз-қайсақтардың Коряков форпостына және Ямышев бекінісіне айырбас сауда үшін көшуі, олардың Абылай сұлтан мен қытай әскерлері жайында баяндаған мәлімдемелері, сондай-ақ қырғыз-қайсақтардың Керей руы қырғыз-қайсақтарының Ақкөл маңында көшіп-қонып жүргендігі айтылады.

Ескерте кетерлігі – Қожабергенге қатысты орыс деректерінің көпшілігінде болыс деген атау көп кездеседі. Мәселен, Қожаберген батырдың иелігіндегі Керей болысынан (волости Кирейской) басқа Атығай болысы (Атыгайской волости) деп беріледі. Бұл кезеңде болыстар пайда болған жоқ болатын. Жалпы «болыс» атауы қазақ жерінің патшалық Ресейдің қоластында болған кезіндегі пайда болған аумақтық әкімшілік бөлінісі екендігін ескерсек, бұл орайда орыс деректерінен қазақтарды Абылай заманында-ақ өздеріне бағынышты халық деп есептегісі келген құйтырқы саяси ойларын дәлелдей түскендей. Сол себепті, Ресей архив деректеріндегі болыс атауын ғылыми айналымда ру немесе тайпа деген атаумен қолданғанымыз жөн деп санаймыз.

Сауда қалыпты, алайда әрқашан тиімді болмаса да, өзара байланыстар мен елшілік қатынастарды орнатудың алғашқы көрінісі болды. Саудада феодалдық және

рулық ақсүйектердің саяси және экономикалық мүдделері тоғысты – олар делдалдыққа ықыласпен қатысып, өз отандастарының сауда керуендеріне, сондай-ақ Орта Азияның басқа билеушілерінің көпестерімен бірге құрылған керуендерге қосылды. Сыртқы істер алқасының орыс құжаттарында және Әскери кеңестің маньчжур құжаттарында ірі мал әкелген негізгі саудагерлер мен жауынгерлердің қатарында Сұлтан Ханбаба, Қабанбай, Қарабарак, Қожаберген қатарлы батырлардың есімдері кездеседі.

1757 жылы Қазақстандағы Цин әскерлерін басқарған генерал Чжао Хуэй Абылай, Әбілпейіз, Ханбаба сұлтандармен және Қабанбай, Қожаберген, Дәулетбай батырлармен Жоңғария жерінде сауда-саттық орнын ашуға келісіп үлгерді. 1758 жылы Қабанбай батыр ойраттың баласы Бұқу-Шағанды 300-ден астам үйір жылқысымен барлау үшін сатуға жібереді. Олар Үрімжіге 1758 жылы 18 қазанда келді (Хафизова, 2019б: 379).

Қожаберген батыр өзінің жанындағы ортақ мүддені ұстанған замандас-үзеңгілес қазақ батырларымен бірге Қытай сынды алпауыт империямен әскери-дипломатиялық қатынастармен қатар, сауда байланыстарында белсенді рөл атқарды. Қожаберген өзі қатарлы Қабанбай, Дәулетбай сынды батырлар мен Әбілпейіз, Сұлтанмәметтей сұлтандармен бірге сауда байланыстарын дамыту, қазақ халқын бейбіт өмірде күн кешкізіп, тұрмыс жағдайын оңалту жолында қызмет етті. Бұл мәселеде Цин билігінің негізгі мақсаты - шекаралық сауданы қолға алып, тың игеруге қазақтардың жылқыларының асыл тұқымдыларын сатып алу және пайдалану.

1758 жылғы 9 қазандағы Түй-жаңгин Нұсанның қазақ Қабанбайдың ұлымен жылқы саудасын жасағандарын мәнжу тіліндегі мына дерек растайды. Құжатта: Біздің ұғысуымыз бойынша, Қабанбай – (қазақтың) Орта жүзінің Қожаберген сынды 4-5 адамның ішіндегі мәртебесі биіктеуі. Былтыр патшаның құлдары Шундэна мен Нұсан мәлімдеме жазып, (патшадан) рұқсат алып, патшаның Абылай мен Қожаберген екеуіне сыйлық ретінде берген оқалы тон тігуге арналған молун торқасының біразын Қабанбайға бөліп берген соң патшаның шапағатына бөленген риза болды, сондай-ақ Қазақ мемлекетіндегі елдің барлығы алғыстарын айтып, бірінен соң бірі жоңғарлардың басшыларын тұтқынға алып, оларды бізге әкеліп тапсыруда» (Қазақ хандығы..., 2009: 40).

Деректе айтылған мәліметтерді былай топшылауға болады: Біріншіден, Қожаберген батыр қазақтың Орта жүзінің ішіндегі ең беделді адамдарының бірінші бестігіне кірген; екіншіден, Қытай патшасы бағалы сый-құрметін ең алдымен Абылай мен Қожаберген екеуіне жасаған. Міне, Қытай империясының бұл құйтырқы саясатының астарында осындай айла-амалды қолдану арқылы жоңғарларды өзіне бағындырып, одан кейін қазақтарға шабуыл жасау пиғылы жатқаны анық.

Осы құжатта: «Наван Абылайдың өзімен кездесе алмағанымен, Абылайдың бауыры Әбілпейіз және Дәулетбай, Батыр, Қожаберген сынды адамдардың барлығы біздің шекарамыздың маңында тұрады, сондықтан Наван соңғы аталғандармен кездеспей қалмас» (Қазақ хандығы..., 2009: 41). Жоғарыда көрсетілген 1758 жылғы Түй-жаңгин Нұсанның қазақ Қабанбайдың ұлымен жылқы саудасын жасағандарын мәнжу тіліндегі құжаттың жалғасы болып табылатын бұл ақпараттан қазақ-қытай сауда қатынастарындағы кейбір мәселелерді Абылайдың орнына Қожаберген батырдың атқарып отырғандығы көрінеді. Сондай-ақ, батыр Қожабергеннің қытайлармен шекаралас Қазақстанның шығыс аймағында әскерімен тұрақтағанын тағы да айғақтайды. Қытай патшалығының лауазымды шенділерінің бірі Науанды Қожаберген сынды адамдарға жолығуы міндетті екендігін екшелеп айтып отырғаны да батыр Қожаберген Жәнібекұлының екі ел арасындағы дипломатиялық қатынастарда шешуші рөл атқарғандығын аңғартады.

Цяньлун жылынамасының 24-жылғы 8-айдың 6-күніндегі түсіндірме хатында қазақ-қытай достық-сауда қатынастарынан хабар береді. Құжатта: «Қазақ Қарабарак

бізді қарсы алып алдымыздан шыққанда бізге, патшаның құлдары Чебденжаб, Фулу, Чинүхүн, Чемчукжаб және Улден қатарлыларға бір-бірден белек (сыйлық) жылқы берді, біз де қару ретінде оған бір-бір топтан торғын бердік. Сонан соң Дәулетбай өзі келіп менімен кездескенде де маған, патшаның құлына 1 жылқы сыйлады, мен де оған қару ретінде 1 топ торғын сыйлап бердім. Бұдан тыс, Әбілпейіз, Қожаберген де арт-артынан адамдарын жіберді. Әбілпейіз пақырыңыз Чебденжабқа 1 жылқы сыйлады, біз де оларға қару ретінде бір-бір топ торғын сыйладық (Қазақ хандығы... I-т. 162).

Дерекке зер салып назар аударсақ, қазақтың белгілі батырлары Қожаберген, Дәулетбайлардың, Әбілпейіз сұлтанның қытай елшілерімен арасындағы достық қатынастары негізіндегі өзара сый-жоралғылары айтылған. Сондай-ақ, құжат мазмұнынан қытай елшілерінің қазақ ауылдарына, ал қазақтың беделді ерлерінің қытай патшалығына емін-еркін елшілік сапарлардың ұйымдастырылғанын байқауға болады.

Құжаттың сырына үңіле отырып, мынадай сауал туындайды. Қазақ-қытай сауда қатынастарының дамуы қазақтар үшін қандай оң тұстары байқалды? Біріншіден, Цинь патшалығымен екіжақты сауда ынтымақтастығы мен елшілік байланыстардың белсенді көрініс табуы – Қазақ мемлекетінің нығаюына, халықаралық беделінің өсуіне, сонымен қатар Қожаберген қатарлы қазақ дипломаттары мен қолбасшы батырларының Орта және Орталық Азия халықтарының саяси өміріндегі рөлінің артуына ықпал етті. Нәтижесінде, қазақ елі мен оның белді көсемдері Шығыс-Түркістан билеушілері арасында танымалдығы артты.

Қытайлардың дипломатиялық миссияларына жауап ретінде Абылай да елшілерін Пекинге жіберіп отырған. Бұл туралы 1759 жылы 30 қыркүйекте Сібір губернаторы Ф. Соймоновтың Сыртқы істер алқасына жазған баянатынан көруге болады: «Абылай сұлтан жіберген қырғыз елшілері Қытай мемлекетінен қайтып оралып отырды, ал Абылайдың туысы Ұрыс сұлтан, Досай батыр, қатардағы отыз төрт қырғыз, барлығы отыз алты адам... Сол елшілер Пекинге жеткен тұста // Абылай сұлтанның Қытай билеушілеріне жолдаған хатында оларға жеткілікті мөлшерде азық-түлік пен жалақы тағайындалды, оның үстіне оларға көптеген сыйлықтар берілді... тек қана олардан қырғыз-қайсақтардың Қытай халықтарымен бірге Ерен Қабырға шатқалының жанында Жоңғар жерінде салынған сауда қаласында болуын талап етеді, қырғыз халқы онда барып, қытайлықтармен бірге жылқыларын алмастырады. Қытай Боғдыханы Абылай сұлтанға Ресей бодандығына кірмейтін басқа да халықтар мен қырғыздардың Қытайдың иелігіне кіруге көндіруге үгіттеуін өтініп, хат жолдайды. Сонымен бірге сол елшілер арқылы Боғдыханнан Абылай сұлтанға көптеген сыйлықтар жіберілді: фанзалар, жібек матасының барқыттары» (Цинская империя..., 2020: 169-170). Осы хаттан бірқатар толымды қорытындылар шығады. Біріншіден, Қытайға Абылай сұлтанның туыстары – Ұрыс сұлтан бастаған дипломатиялық миссия жіберілді. Екіншіден, бұрынғы Жоңғар мемлекеті территориясында орналасқан Ерен-Қабырға деген жерде қытайлармен сауда жасау туралы алдын-ала келісімге қол жеткізілді. Қытай тарапы әлі Ресей бодандығын қабылдамаған басқа да көрші халықтарды өз бодандығына алуға әрекет жасады.

Одан кейінгі жылдарда Қытайдан төнген қауіп екінші орынға ығыстырылып, қазақтар өздеріне қатысты Қытай тарапынан болуы мүмкін қатердің мүмкін жолдарын қарастырды. Звериноголов бекінісіндегі қолбасшы, екінші майор Д. Скотиннің Сібір корпусы, бригадир К.Л. фон Фрауендорфқа 1758 жылғы 1 сәуірдегі жолдаған хабарламасында: «Олардан босаған қырғыз-қайсақтар, тергеу бойынша тұтқындалған қырғыздар қытай әскерлерінен үрейленеді, сол себепті де олар барлық уақыттарын жақын маңдағы Ресей бекіністері маңында көшпелі өмір салтын жалғастыруға ниетті» (ООМА. 1-к., 1-т. 66-іс. 74-75-п.). Яғни, қазақ халқына ең үрейлі қауіп қытайлардан төнгендігін байқаймыз.

1762 жыл 12 шілдедегі Сібір губернаторы Ф.Соймоновтың Сыртқы істер алқасына қазақ-цин саудасы туралы және Қазақ елшілігінің Пекинге кетуі туралы баяндамасынан: «Генерал-майор фон Веймарн маған осы жылдың 15 маусымында жіберілген рапортында 1762 жылы Железин бекінісіненде Сібір шебінде Құдайдың рақымымен істер жақсы жүріп жатқанын және жаудың арам ниеті немесе олардың әскерлерінің кездесуі туралы хабар болмағанын, тек Өскемен бекінісінен майор Поливанов генерал-майорға рапортпен оған жібергендігін хабарлайды. Хабарламада мамырдың 31 күні Орта қырғыз-қайсақ ордасынан Абылай сұлтан иелігінен Қалыбай батыр қарамағындағы Абақ-Керей тайпасы бөлімінің старшыны Қожаберген старшыны он шақты қырғыздарымен Ертістің жағалауына ат басын тіреп, олар аудармашы арқылы төмендегідей мәліметтерді хабарлаған:

1. Осыдан бір ай бұрын олардың қырғыз ордасынан Жолбарыс сұлтанның кіші інісі отыз адамымен бірге Қытай ордасына олардың қырғыз-қайсақтарына Ертіс бойындағы бұрынғы Жоңғарияның Қытай жағындағы жерінен үлестіріп беру туралы өтінішімен жіберілді. Осы мақсатта оларға сол елшілер арқылы жүз елу жақсы жылқы сыйға жіберді.

2. Бұрынғы Жоңғар жерінде оның ортасында Ерен-Қабырға тауы мен Іле өзені бойындағы Қытай тарапы жағында оларға бағынышты халықтардан моңғолдар мен басқа да алуан түрлі адамдар тұратын, тастан соғылып сырты балшықпен қапталған және ағаш пен қылшықтан өрілген баспаналарда тұрақтады, олардың кейбірі егін шаруашылығымен айналысады.

3. Бұл қырғыз-қайсақтар Қытаймен шекаралас Үрімжіде әлі күнге дейін қытай халқымен сауда жасайды, бұл жерде жоғарыда аталған шатқалдардан бөлек бір айлық жолда олардың қоныстары бар, алайда өткен жылғы қыста Еміл өзені бойында көшіп жүрген қырғыз ұлысының Найман тайпасының Шыңғай батыр мен Қалмай Дәулет старшындардан қытай бодандығындағы адамдар үш жүздей жылқыларын айдап әкеткендіктен, олар, қырғыз жылқыларын өз иелігінде ұстады. Жылқылар Абылай сұлтанның өтініші бойынша арнайы жіберілген қырғыздарға қайтарылды.

4. Өзендегі қырғыз-қайсақтар Қытай ордасынан рұқсатымен ғана малдарын бағу мақсатында Ертіс жағалауына, ал күзге қарай олар белгіленген Нор-Зайсан көліне дейін қоныс аударуды көздейді (РССА. 1-қ. КҚД.1762-1775. 122/1-т. 14-іс. 57-п).

Ресей архив қорындағы бұл құжаттан біз XVIII ғасырдың 60-шы жылдарынан кейінгі уақыттарда Қазақ хандығы мен Цин патшалығы арасындағы байланыстың шиеленісе түскендігін көреміз. Қазақ жеріне жоңғарлардан төнетін қауіптің әлсіреуіне байланысты қазақ көшпелі жұрты Ертістің оң жағалауына қоныс аударуға ниетті еді. Әрине, қазақтардың бұл байырғы атамекенін меншігіне айналдырып үлгерген Ресей билігі бұл әрекеттеріне қарсылық танытты. Дегенмен, берілген құжатта Орта қырғыз-қайсақ ордасынан Абылай сұлтан иелігінен Қалыбай батыр қарамағындағы Абақ-Керей тайпасы бөлімінің старшыны Қожаберген батырдың он шақты қырғызбен бірге Ертістің жағалауына ат басын тірегендігі айтылады. Көріп отырғанымыздай, Ресей әскери қолбасшылары Қожаберген батыр бастаған көшпелі қазақ халқын Ертістің жағасынан қуып шығуға тырысып отырған.

«1762 жылы Цин империясы бір жақты тәртіппен көшпелі қазақтар мен қырғыздардың шекарасын орнатты, шекаралық аумақтарды тазарту бойынша бірнеше әскери операцияны жүзеге асырды. Цин билігі Құлжа аңғарындағы Іле өзені жағасына және Тарбағатайдағы ойраттар мен қазақтардың жайылым алқаптарына бекініс орнатты, кейін оларды қарауылдар желісімен байланыстыруды көздеді. Алғашқы соққыларды Шығыс және Оңтүстік-шығыс Қазақстан, Ертіс пен Іле арасындағы Әбілпейіз бен оның балалары, Қазбек би, Қабанбай, Қожаберген және басқа батырларға

қарасты рулар қабылдады. Әбілпейіздің бір әйелі мен Қожаберген батыр тұтқынға түсті (Хафизова, 2022 б: 55). Дегенмен бұл жағдай кейін келе біртіндеп оңала бастады.

1762 жылы Әбілмәмбет, Әбілпейіз, Санияз сұлтан, Ханқожа, Болат сұлтан қатарлылардың елшілігінен кейін император Цяньлунның айтулы мәселеге болған позициясында өзгерістер байқала бастады. Бұдан кейінгі уақытта «қазақтарды қуындар» деген патша тапсырмалары да, шекара аймақтардағы Цин шенеуніктерінің бұл туралы жазған мәлімдемелері де азая бастады. Бара-бара мұндай сөздер айтылмайтын болды, тек ғана жылына бір мәрте барып тексеріп қайтқаны туралы ғана мәліметтер тіркеліп отырды. 1765-1766 жылдарда Тарбағатайда орын алған Қожаберген батырға байланысты оқиғаның тууына себепші болған Цин шенеунігінің әрекеті өзін көрсету үшін жасалған орайшылдық, тіпті оғаш қылық ретінде бағаланды. Оның іс-әрекеті күдік тудырып, ісі тексерілді (Абылай хан..., 2023: 95).

Қожаберген қатарлы батырлар қазақ жерінің шығысы мен оңтүстік-шығыс шекарасын қорғаудағы табанды күрестері арқасында Цин империясының мақсат-мұратындағы шекара туралы саяси айла-жоспары орындалған жоқ. Олардың өжет күрескерлігі арқасында қазақтар көктем шығысымен жайылымдық жерлерге көшіп-қону құқығына ие болды. Қазақ халқының Қытайға мойынсұнбай, ата-бабаларынан қалған байырғы жерлерді бермейтіндігін түсінген қытайлар 1767 жылы қазақтардың көші-қонына рұқсат етті. Қожаберген ешқашан да Қытай билігіне берілген жоқ, тек қытайлармен әскери-дипломатиялық қарым-қатынастар орнатуға мәжбүр болды. Оның негізгі жоспарында қазақтың территориялық тұтастығын сақтап қалу мүддесі бірінші орында тұрды. Қожаберген батыр Жәнібекұлы да Абылайдың көпвекторлы ұтымды саясатын қолдағаны осы тұста анық байқалады.

Дүниежүзі тарихындағы елеулі тарихи оқиғалардың бірі орын алған 1771 жылғы жағдайда, Еділ қалмақтары орыс отаршылдары езгісінен құтылу жолында шығысқа қарай бет алғаны белгілі. Орыс үкіметінің тосқауыл болуына орай бұлар Қазақ жері арқылы өтуді дұрыс санады.

1771 жылғы 20 маусымдағы Сібір корпусының командирі С.К. Станиславскийдің кабинетінде жасалған Қытай шекарасындағы әскерилерді барлауға мүмкін болатын қалмақтарды іздеу жолы мен оларды табу туралы Өмір батырдың сөзінен алынған аудармасында Абылай сұлтанның қалмақтардың Қытайға кетуіне жол бермеу үшін жасаған әрекеті жөнінде айтылады: «Керей тайпасынан Өмір батыр және оның ағасы Қожаберген (Козя-берды), Арғын тайпасынан – Атығай, Найман тайпасынан – Қалыбай (Қалабай) және Уақ (Увакской) тайпасынан – Қалабай, Телеу және Өтеген батырлар олардың жорықтарына кедергі келтіріп, жылқыларын айдап әкетеді. Абылай сұлтан қалмақ қосынынан екі күндік уақыттай жүретін шақырымда жүз мыңдық әскерімен қалмақтарды одан әрі кетіп қалмауын қадағалап тұр. Сонымен бірге ол Ресей жағынан да, Қытайдан да көмекке әскерлерді күтуде. Сонымен қатар, Өмір батыр бұл ақпараттан басқа мәліметті жарияламады» (ОрОММ. 1-қ. 1-т. 173-іс. 645-п.).

Бұл құжаттан керей руының Қожаберген бастаған батырларының бір тобы қалмақтардың көздеген әрекеттеріне тосқауыл қою жолында малдарын тонап кедергі келтіргендігін аңғарамыз. Ал Абылай сұлтанның өзі 100 мыңдық әскерімен қалмақтардың Қытай шекарасына өтіп кетпеуін бақылауында ұстады. Сондай-ақ, құжатта Абылайдың екі алып империядан да қолдау күткендігі айтылады. Қалмақтардың шығысқа қарай бет алуы Ресей үшін де, Қытай империясы үшін де елеулі оқиғалардың бірі саналды. Қалмақтардың орыс отарынан қашып құтылу мақсатында шығысқа бет алу әрекетін орыс билігі міндетті түрде аяусыз жазалауға тұратын үлкен сатқындық деп есептеді. Еділ қалмақтары әуел бастан өздерін

Цинь билігі бодандығын қабылдауға ниеттіміз деген ұранды сылтау ретінде пайдаланды, алайда, олардың шынайы көздеген мүддесі басқа болатын.

Айта кету қажет, Еділ қалмақтарының көші мәселесі бойынша қазақтың Қожаберген сынды батырлары бірнеше рет саяси-дипломатиялық сапарға аттанған.

Бұдан шығатын қорытынды, қалмақтардың Цин империясына бағынамыз деген сылтауы арқылы іске асырғысы келген мақсаттарының орындалмағаны қазақтың Абылай хан, Қожаберген, Өмір, Атығай, Қалыбай, Телей, Өтеген қатарлы батырлары және басқа да хан-сұлтандары мен билері қызметінің үлесі екені белгілі.

Қорытынды. Қорытып айтар болсақ, Қожаберген батыр өзінің жанындағы ортақ мүддені ұстанған замандас-үзеңгілес қазақ батырларымен бірге алпауыт империямен әскери-дипломатиялық қатынастармен қатар, сауда байланыстарында да белсенді рөл атқарды. Қожаберген бастаған қазақ сұлтан-батырларының Цин империясына сапарлары, әрине, Абылай ханның тікелей тапсырмасы негізінде ұйымдастырылып отырғаны анық. Біздің пайымдауымызша, Қожаберген қатарлы қазақтың беделді хан-батырлары Қазақ хандығының территориясы туралы Цин патшалығының ұстанымына алдын ала болжам жасай алған, сондай-ақ шекара мәселесін басты назарда ұстанған. Қазақ хандығы мен Қытай патшалығы арасында байланыстар орнауына Жоңғар хандығы тосқауыл болды. Тек Цин империясының билігі орнаған соң, бұл патшалықтың Жоңғар хандығын жаулау мақсатындағы шабуылдарынан кейін ғана Қытай мемлекеті Қазақстан территориясына қарай жақындай бастады. 1757 жылы Жоңғар хандығы құлдыраған соң қазақ-қытай байланыстары шиеленісе түсті.

Қазақ-қытай қарым-қатынастары тұсында Қожаберген батыр оңтүстік-шығыс Қазақстан өңірінде, яғни, қытайлармен шекаралас аймақта тұрақтады. Батыр қазақ даласының шығыс шекарасын нақтылап белгілеп, бұл аймақтың төл мұрагері қазақтар екенін мойындатуға бар күш-қайратын жұмсаған. Қожаберген өзі қатарлы Қабанбай, Дәулетбай сынды батырлар мен Әбілпейіз, Сұлтанмәмет сұлтандармен бірге сауда байланыстарын дамыту, қазақ халқын бейбіт өмірде күн кешкізіп, тұрмыс жағдайын оңалту жолында қызмет етті. Батыр Қожаберген Жәнібекұлы Қытаймен шекаралас аймақтарда өз әскерімен Қазақ жерінің шығыс бөлігінде жортуылда болды, екіжақты шиеленіскен дау-дамайларды шешуде нүктесін қойды. Қожаберген батырдың өзінің ұстанған әскери ұтымды тактикасы болды. Ол тактиканың мәні - батыр әскерімен бірге қытайларға шағын соққы бере отырып, соңынан жалған шегініп отыру тәсілін қолданды. Қожаберген қазақ халқының беделді адамдарының бірі ретінде жер тұтастығын сақтап қалу жолында қытаймен өзара достық қатынастардың жақтасы қатарында да танылған. Абылайдың тікелей тапсырмасымен әскери-елшілік амал-әрекеттерін ұйымдастырған Қожаберген батыр қатарлы қазақтың беделді тұлғаларының табанды ерлігі нәтижесінде Цин билеушілерінің құйтырқы саясаты орын алмады. Абылай бұйрығымен Қожаберген қатарлы батырлар Қазақ даласының шығыс шекарасын бекемдеп, Жоңғар шапқыншылығына дейінгі қазақ халқының байырғы атамекені тұтастығын қайта қалпына келтірді.

Деректер

ООМА — Омбы облыстық мемлекеттік архиві
ОрОМА — Орынбор облыстық мемлекеттік архиві
РССА — Ресей сыртқы саясаты архиві

Sources

HAOR — Historical Archive of the Omsk Region
RSA — Archive of foreign policy of Russia
SAOR — State Archive of the Orenburg Region

Әдебиеттер тізімі

- Абылай хан, 2023 — *Абылай хан* және іргелес мемлекеттер мен халықтар. Ж. Ошан, З. Қабылдинов және т.б. Алматы: Радуга, 2023. 344 б.
- Аристов, 1897 — *Аристов Н.А.* Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. Отдельный оттиск из Живой старины. Вып. III и IV, 1896. СПб.: Тип. С.Н. Худекова, 1897. № 12. 84 с.
- Вельяминов-Зернов, 1853 — Вельяминов-Зернов В.В. Исторические известия о киргиз-кайсаках и сношениях России с Средней Азией со времени кончины Абул-Хайр хана 1748-1765 г. // Оренбургские ведомости. Уфа: Губернская типография, 1853. № 13. С. 96-98.
- Далай, 2002 — *Далай Ч.* Ойрад Монголын Түүх. Тэргүүн боть. Улаанбаатар хот, 2002. 334 б.
- Еженханұлы, 2017 — *Еженханұлы Б.* Қожаберген батыр (1756-1767 жылдарда қалыптасқан мәнжу-қытай мұрағат құжаттары негізінде). Алматы: Арыс, 2017. 496 б.
- Зұрғанбайұлы, 1996 — Зұрғанбайұлы Р. Шыбарайғыр Қожаберген батыр. Өлгей, 1996. 160 б.
- Крафт, 1898 — *Крафт И.И.* Сборник узаконений о киргизах степных областей. Оренбург: Типо-литография Н. Жаринова, 1898. 532 с.
- Кузнецов, 1980 — *Кузнецов А.С.* Амурсана. Новосибирск: Наука, 1980. 176 с.
- Қазақ хандығы мен Цинь патшалығының..., 2009 — *Қазақ хандығы мен Цинь патшалығының* саяси-дипломатиялық қатынастары туралы мұрағат құжаттары. Т. I. Құжаттарды ауд.: Б. Еженхан. Алматы: Дайк-Пресс, 2009. 255 б.
- Қазақстан тарихы, 2018 — *Қазақстан тарихы.* Энциклопедия. 2 том. 2018. 852 б.
- Қазақтың ханы Абылай, 2011 — *Қазақтың ханы Абылай: Дәуірі, өмірі мен қызметі.* Т. I. Құраст.: З.С. Тайшыбай. Ғылыми басылым. Алматы: Ел-шежіре ҚҚ, 2011. 640 б.
- Потанин, 1881 — *Потанин Г.Н.* Очерки Северо-Западной Монголии. Выпуск II. Материалы этнографические. С. Петербург: Типография В. Киршбаума, 1881. 181 с.
- Ұлы дала батыры, 2019 — *Ұлы дала батыры - Қожаберген: Ғылыми-танымдық мақалалар мен өлең-жырлар топтамасы.* Нұр-Сұлтан: Жезбұйда, 2019. 282 б.
- Хафизова, 2002 — *Хафизова К.Ш.* XVIII–XIX ғасырлардағы дала билеушілері және олардың дипломатиясы. Астана, 2022. 488 б.
- Хафизова, 2019 — *Хафизова К.Ш.* Степные властители и их дипломатия в XVIII-XIX веках. Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК, 2019. 480 с.
- Цинская империя и казахские ханства — *Цинская империя и казахские ханства.* Вторая половина XVIII — первая треть XIX вв. Составители Хафизова К.Ш., Моисеев В.А. / Второе издание (исправлено и дополнено). Нур-Султан, 2020. 344 с.
- Kalan, 2008 — *Kalan E.* Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. 136 p.

References

- Abylai han, 2023 — *Abylai han* zhane irgeles memleketter men halyktar [Abylai Khan and neighboring states and peoples]. Zh. Oshan, Z. Kabyldinov zhane baskalar. Almaty: Raduga, 2023. 344 p. (In Kaz.).
- Aristov, 1897 — *Aristov N.A.* Zаметki ob etnicheskom sostave tyurkskih plemen i narodnostei i svedeniya ob ih chislennosti [Notes on the ethnic composition of Turkic tribes and nationalities and information on their numbers]. Otdel'nyi ottisk iz Zhivoi stariny. Vyp. III i IV, 1896. S. Peterburg: Tip. S.N. Hudekova, 1897. No. 12. 84 p. (In Russ.).
- Cinskaya imperiya i Kazahskie hanstva, 2020 — *Cinskaya imperiya i kazahskie hanstva.* Vtoraya polovina XVIII – pervaya tret' XIX vv. [Qing Empire and Kazakh Khanates. Second half of the 18th – first third of the 19th centuries]. Sostaviteli Hafizova K.SH., Moiseev V.A. Nur-Sultan, 2020. 344 p. (In Russ.).
- Dalai, 2002 — *Dalai Ch.* Oirad Mongolyn Tүүх. Tergүүн bot' [Oirad Mongolian History]. Ulaanbaatar hot, 2002. 334 p. (In Mong.).
- Ezhenhanyly, 2017 — *Ezhenhanyly B.* Kozhabergen batyr (1756-1767 zhyldarda kalyptaskan manzhuky tai myragat kyzhattary negizinde) [Kozhabergen batyr (on the basis of Manju-Chinese archive documents formed in 1756-1767)]. Almaty: Arys, 2017. 496 p. (In Kaz.).
- Hafizova, 2002 — *Hafizova K.Sh.* XVIII–XIX fasyrlardagy dala bileushileri zhane olardyn diplomatiyasy [Field rulers and their diplomacy in the 18th-19th centuries]. Astana, 2022. 488 p. (In Kaz.).
- Hafizova, 2019 — *Hafizova K.Sh.* Stepnye vlastiteli i ih diplomatiya v XVIII-XIX vekah [Steppe rulers and their diplomacy in the 18th-19th centuries]. Nur-Sultan: KISI pri Prezidente RK, 2019. 480 p. (In Russ.).
- Kalan, 2008 — *Kalan E.* Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi [Political History of the Jungar Khanate]. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. 136 p. (in Turk.).
- Kazak handygy men Cin' patshalygynyn, 2009 — *Kazak handygy men Cin' patshalygynyn* sayasi-diplomatiyalyk katynastary turaly myragat kyzhattary [Archive documents about the political and diplomatic relations between the Kazakh Khanate and the Qin Kingdom]. T.I. Kyzhattardy aud.: B. Ezhenhan. Almaty: Daik-Press, 2009. 255 p. (In Kaz.).

Kazakstan tarihy, 2018 — *Kazakstan tarihy*. Enciklopediya [History of Kazakhstan. Encyclopedia]. Vol. 2. 2018. 852 p. (In Kaz.).

Kazaktyn hany Abylai, 2011 — *Kazaktyn hany Abylai: Dauri, omiri men kyzmeti*. [Kazakh khan Abylai: era, life and activities]. Vol. 1. Gylymi basylym. Almaty: El-shezhire KK, 2011. 640 p. (In Kaz.).

Kraft, 1898 — *Kraft I.I. Sbornik uzakonenii o kirgizah stepnyh oblastei* [Collection of laws on the Kirghiz of the steppe regions]. Orenburg: Tipo-litografiya N. Zharinova, 1898. 532 p. (In Russ.).

Kuznezov, 1980 — *Kuznezov A.S. Amursana* [Amursana]. Novosibirsk: Nauka, 1980. 176 p. (In Russ.).

Potanin, 1881 — *Potanin G.N. Ocherki Severo-Zapadnoi Mongolii* [Sketches of Northwestern Mongolia]. Vol. II. Materialy etnograficheskie. S. Peterburg: Tipografiya V. Kirshbauma, 1881. 181 p. (In Russ.).

Velyaminov-Zernov, 1853 — *Velyaminov-Zernov V.V. Istoricheskie izvestiya o kirgiz-kaisakah i snosheniyah Rossii s Srednei Aziei so vremeni konchiny Abul-Hair hana 1748-1765 g.* [Historical news about the Kyrgyz-Kaisaks and relations between Russia and Central Asia since the death of Abul-Khair Khan 1748-1765] // Orenburgskie vedomosti. Ufa: Gubernskaya tipografiya, 1853. No. 13. Pp. 96-98. (In Russ.).

Yly dala batyry, 2019 — *Yly dala batyry – Kozhabergen* [Great field hero - Kozhabergen]: Gylymi-tanymdyk makalalar men olen-zhyrlar toptamasy: T. Tynysbekyly. Nur-Syltan: Zhezbyida, 2019. 282 p. (In Kaz.).

Zyrganbaiuly, 1996 — *Zyrganbaiuly R. Shybaraigyr Kozhabergen batyr* [Shybaraygyr Kozhabergen batyr]. Olgei, 1996. 160 p. (In Kaz.).

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (2)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ. 2024. № 27 (2)

МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY

Смағұлов О., Смағұлова А.

ҚАЗАҚСТАН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ 50-ҒАСЫРЛЫҚ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАРА ШАҢЫРАҒЫ.....284

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Әбсадық А. А., Исенов Ө. И.

ӘБІЛҚАЙЫР (1693 - 1748) ТУРАЛЫ ТАРИХИ АҢЫЗДАР:
«ХАН СҮЙЕГІ» ҚОРЫМЫ, ҚАРАҚҰМ ҚҰРЫЛТАЙЫ.....301

Аманова М.И.

ТРАДИЦИЯ 和亲 (ХЭЦИНЬ): ДИНАСТИЧЕСКИЕ БРАКИ МЕЖДУ КИТАЕМ И ТЮРКСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ДИНАСТИИ СУЙ.....317

Жолдасұлы Т., Байжанова Г.Н.

СОВЕТТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ ҚАСИЕТТІ ЖЕРЛЕР:
АТЕИСТІК ШАБУҢАЛ МЕН ҮГІТ-НАСИХАТ.....328

Қамбарбекова Ф.Ә.

«ТАРИХ-И МУҒУЛ» ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ БОЙЫНША ДЕРЕККӨЗ РЕТІНДЕ.....347

Қанаатов Е.Е. (Узбекистан)

ДӘУКЕСКЕН (УЭЗІР) ҚАЛАСЫ361

Қапбаров Г.Ш., Гюндозду А., Шашаева Г.К.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСТЕРІНІҢ
ДИНАМИКАСЫ (1991-2023 жж.).....376

Кванбау О. (Турция)

KEY CONCEPTS OF THE MEIJI PERIOD IN GENRO COUNCIL
STUDIES (LATE XIXth CENTURY).....389

Munai Ye. (КНР), Abdilashim D. (Япония)

RESEARCH ON THE NOBLE TITLES IN ÖTÄMİŞ HÄJĪ'S ĆINGİZ-NĀMA.....403

Оралова А.А., Қабылдинов З.Е.

ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНЫҢ ШЫҒЫС ШЕКАРАСЫ.....413

Ошан Ж., Борбасов С. М., Оралова А.А.

ДЖУНГАРСКИЙ НОЙОН АМУРСАНА, КАЗАХСКИЙ ХАН АБЫЛАЙ И
КОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....432

Saktajanova Z.G., Baigozhina G.M.

CONSTRUCTING THE NATIONAL IDENTITY OF KAZAKHS IN LITERARY
WORKS OF HISTORICAL GENRE IN THE 1960-1970s.....450

Sheriyazdanov B.R., Akanov K.G.

KOREANS DEPORTED TO KAZAKHSTAN: HISTORICAL MEMORY
AND EXPERIENCE OF ADAPTATION.....466

Sultangazy G.Zh., Nurbayev Zh.Ye., Medeubayev Ye.I.

DEVELOPMENT OF BIOGRAPHICAL RESEARCH AS A FACTOR
OF CONCEIVING NATIONAL IDENTITY.....481

Торайгыров Е.М.

ВОПРОС О ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ИРТЫШСКОЙ ДЕСЯТИВЕРСТНОЙ
ПОЛОСЫ (XIX – НАЧАЛО XX В.).....493

АРХЕОЛОГИЯ / ЭПИГРАФИКА

Мүминов Ә.Қ. (Турция), Медерова Д.Е., Дүйсенов Б.Д.

«АБАТ-БАЙТАҚ» ҚОРЫМЫНЫҢ АРАБЖАЗУЛЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ
ЕСКЕРТКІШТЕРІ – АЛТЫН ОРДА КЕЗЕҢІНЕН КЕЙІНГІ ҚОҒАМНЫҢ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ.....514

Бекзатқызы И.

ОЙКОНИМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ:
ФОРМИРОВАНИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ.....529

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
